

Werken tussen tactieken en publieken

Een pleidooi voor de terugkeer van de publieke dienaar

Thijs van der Steeg
i.s.m. **Arnold Reijndorp**

Werken tussen tactieken en publieken

inleiding

De overheid en omgaan met de organisatie van de samenleving, het blijft een worsteling. Het maatschappelijke en politieke debat over het onderwerp is min of meer stilgevallen, maar de overheid heeft de stap van denken vanuit de eigen organisatie naar denken vanuit de organisatie van de samenleving nog steeds niet gezet. Het wordt nu echt tijd dat de overheid op een andere manier gaat denken over omgaan met de organisatie van de samenleving. De sociologie kan daarbij helpen. Deze inleiding schetst de situatie en de noodzaak om te vernieuwen.

Omgaan met de praktijken in de samenleving

Een groep bewoners, veel van hen zijn bezig met het opknappen van hun woonhuis, hebben samen een Klus-App. Wie niet rijk is moet slim zijn en via de App kunnen zij gereedschap van elkaar lenen en wisselen zij tips en trucs over klussen uit. Het sociale netwerk is zo sterk dat zij de buurt willen enthousiasmeren door ook een straatfeest te organiseren en daarom ging een werkgroep aan de slag. Een van de werkgroepleden, in het dagelijkse leven beveiligingsmedewerker op Schiphol, wilde een veiligheidstoets uitvoeren, want het moest wel een veilig feestje zijn. Zijn veiligheidstoets loog er niet om en zou je zelfs zo streng kunnen noemen dat het avondje gezelligheid er door in het gedrang had kunnen komen.

Dit voorbeeld toont de zelforganisatie van mensen gericht op hun gemeenschap, collectiviteit en het delen van eigendom en kennis. Het is de energieke samenleving waarin mensen zich zonder de overheid organiseren en zich ontfemen over hun omgeving. Dit essay schetst hoe en waarom de lokale overheid haar uitvoeringspraktijk op schop moet nemen. Vernieuwen omdat het anders niet lukt om anders om te gaan met de energie in de samenleving en (zelf)organisatie. Op enkele plekken in het essay worden verbindingen gelegd met de gemeenteraad en, omdat zij zich niet onbetuigd laten als het gaat over de energieke samenleving, de Rijksoverheid en landelijke politiek.

Hernieuwd bewustzijn over zelforganisatie is hard nodig, want in talloze situaties zo stelt nota bene de koepel van Nederlandse gemeenten kritisch, keert de overheid zich gemakkelijk tegen een idee of initiatief waarvan het publieke of maatschappelijke be-

lang voor bewoners of ondernemers niet ter discussie staat.¹ Terwijl mensen met hun organisatie(s) en bewonersinitiatieven hun eigen verantwoordelijkheid en burgerschap tonen. Enerzijds lopen bestuurders en ambtenaren weg met het kantelverhaal en het verhaal van de leefwereld. Anderzijds vinden zij omgaan met de gekantelde samenleving en het alledaagse nog steeds lastig. Denken vanuit de organisatie van de samenleving is nog lang geen gemeengoed.

De beleidsgedreven benadering

In de hiervoor beschreven spagaat in het denken, verandert in de loop van de jaren maar weinig en dat komt mede door de bestuurskundige en beleidsgedreven manier waarop wordt nagedacht over het onderwerp. Met bureaucratische taal (sociale cohesie, platformisering) of een zoveelste schema wordt getracht de uitdaging te schetsen en het verschil te maken. Maar het gaat niet automatisch over de bewoner of ondernemer, dat hij of zij een professie heeft of vaardigheden bezit waar anderen graag gebruik van maken. De bestuurskundige en beleidsgedreven manier van denken over het onderwerp krijgt nota bene kritiek van bestuurskundigen zelf. Zoals van Mark van Twist, hoogleraar bestuurskunde, die zich in een interview kritisch toont als hij spreekt over “de omgekeerde participatieladder” van de Raad voor het Openbaar Bestuur: “De werkelijkheid is geen trappetje en laat zich ook niet zo beheersen.” Een andere hoogleraar, Hans Boutellier, stelt: “Het onderscheid leefwereld (van de burger) en systeemwereld (van de overheid en instituties) voldoet echter niet langer als we uitgaan van de netwerkmaatschappij.” Frans Soeterbroek, gangmaker binnen Stadmakers, toont zich in een interview eveneens kritisch over de zoekrichting. Hij zegt: “Wij zijn bevangen door “indeleritus”, altijd willen indelen in tegenstellingen (“echte burgers” vs. “yuppen”; “overheid” vs. “samenleving”). (...) De gemeente is bezig met sociale ontmoeting, cohesie, “uitrollen”, maar ziet niet wat er al gebeurt; hoe dingen al op natuurlijke wijze ontstaan.”

Als het gaat over niet zien wat er al gebeurt en op natuurlijke wijze ontstaat, is het interessant te kijken naar het rapport “Gescheiden Werelden” van het SCP en de WRR.³ In dat rapport wordt een kloof geconstateerd tussen twee groepen van ieder ca. 20 procent aan de uitersten van het spectrum, de ene hoog de andere laag opgeleid. Maar wat het rapport echt interessant maakt is dat het laat zien hoe moeilijk de onderzoekers/auteurs het hebben met het beschrijven van de sociaal-culturele patronen van 60 procent (!) van de Nederlanders daar tussenin. Juist het kennen

van de drijfveren van mensen is zo hard nodig is, willen bestuurders en ambtenaren werken tussen mensen en weten wat hun bezig houdt. Maar met zo’n bestuurskundige invalshoek zie je van een groot deel van de Nederlanders niet wat er gebeurt en waar mensen zich – wel degelijk – om bekommeren.

Nieuw elan door een snuf sociologie

Het is tijd voor nieuw elan in het denken van bestuurders en ambtenaren over de energieke samenleving en de sociologie kan daarbij helpen. De sociologie draagt inzichten aan die helpen de (zelf)organisatie van mensen, bewonersinitiatieven en achterliggende drijfveren uit te leggen.

Waar de sociologie bijvoorbeeld mee helpt is het inzicht dat je, wil je je op een nette manier inlaten met de organisatie(s) van mensen, iedere keer weer opnieuw moet stilstaan bij de plek waar mensen samenkomen, de vorm ervan en hoe dit proces van groepsvorming zich voltrekt of verandert. Het handelingsperspectief van wethouders en ambtenaren moet zich voegen naar deze realiteit van de samenleving. Alleen zo kan sprake zijn van ambtenaren als publieke dienaren in plaats van ambtenaren die werken als door beleid geharnaste uitvoeringsmachientjes. Wil de lokale overheid werken aan een nieuwe uitvoeringspraktijk, dan moet het roer om en flink ook. Want het veralgemeniseren, generaliseren en schematiseren van de samenleving staat haaks op wat de sociologie aandraagt over netjes omgaan met de organisatie van mensen.

Aan het einde van deze inleiding nog twee slotopmerkingen. Ten eerste dat ik me er van bewust ben dat zelforganisatie en/of particulier initiatief waar het in dit essay over gaat niet iets nieuws of unieks is! Ten tweede dat bijvoorbeeld de kwaliteit van waterzuivering, de uitgifte van paspoorten of het geweldsmonopolie voor mij niet ter discussie als overheidstaken.

² Boutellier e.a. (2012), p. 37

³ SCP en WRR (2014). Gescheiden werelden?. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland.

lichte gemeenschappen en publieken

Na een introductie van het onderwerp en een eerste schets van de denkrichting is het zaak naar de organisatie van de samenleving te kijken. In de menselijke verbanden waaruit de netwerksamenleving is opgebouwd, is een gelaagdheid aan te wijzen die zich laat zich uitleggen aan de hand van de sociologische begrippen “lichte gemeenschappen” en “publieken”. Beide begrippen vertellen iets over de organisatie van menselijke verbanden en vertellen iets over de organisatie van de samenleving als geheel. Met daarbij een aantal relativeringen en noties om het allemaal vooral niet groter of kleiner dan wel zwaarder of lichter te maken dan het is.

Lichte gemeenschappen

In de netwerksamenleving is sprake van een wirwar aan menselijke verbanden. In zulke menselijke verbanden (sociaal kapitaal) ontfermen mensen zich over hun omgeving. Het verkeren en/of investeren in zo'n menselijk verband kan mensen helpen toegang te krijgen tot hulpmiddelen om verder vooruit te komen in het leven: informatie, ideeën, tips over transacties, zakelijke kansen, morele steun, goodwill, etc.⁴ Lichte vormen van sociaal kapitaal zijn lichte gemeenschappen.

Voorbeelden van lichte gemeenschappen zijn er genoeg. Ouders die zonder moeilijke constructies de kinderopvang een poos met elkaar regelen, of net even een paar minuten langer toezicht houden bij het schoolplein totdat alle kinderen na schooltijd zijn opgehaald. Mannen die weten dat er op zondagochtend om 10 uur in het park wordt gevoetbald en elkaar daar daarom treffen. Een vrijwilliger die met een bus voetbaltalentjes haalt en brengt en de bus daarom ook maar even gebruikt om oude mensen vanuit een verzorgingstehuis naar het buurtdiner in het buurthuis te brengen. Het toont zich in een Turkse kapsalon (met ook een Marokkaanse kapper voor de klandizie) waar mensen elkaar opzoeken om tips en trucs uit te wisselen over het inburgeringsexamen.⁵ Kijk naar zelf opgezette jongerencoaching (Digg'Out en Helpende Hand in Almere) of door buurtbewoners zelf geregelde buurtontmoetingsplekken of armoedeaanpakken (Wensjes in Almere). Of naar een buurt die met een stille lobby een bepaalde regeling weet te krijgen of WhatsApp-groepen voor buurtpreventie of het uitwisselen van tips en trucs over klussen.

4 Coleman (1988): "The function identified by the concept of 'social capital' is the value of these aspects of social structure to actors as resources that they can use to achieve their interest". (...) "Unlike other forms of capital, social capital inheres in the structure of relations between actors and among actors. It is not lodged either in the actors themselves or in physical implements of production".

5 Voorbeeld uit openbaar collage van Marli Huijer aan de Haagse Hogeschool.

- 5 Van der Zwaard 2004, p.20-57. Van der Zwaard gebruikt deze beschrijving voor het beschrijven van een club mensen, ouders, die zo weinig mogelijk tijd kwijt willen zijn aan het dagelijkse halen en brengen van hun kinderen van en naar de school. Geraadpleegd via: www.jokevanderzwaard.nl. In het artikel op haar website gaat het om pagina 5.
- 7 Duyvendak en Hurenkamp (2004), p. 15-17 en 219-222, Duyvendak en Hurenkamp (2005), p. 43-44 en Duyvendak en Hurenkamp, (2008), p.3
- 8 Zie hiervoor: Van der Zwaard (2004), p. 20-58 (artikel website pagina 5) en Frijhoff (2010), p. 37
- 9 Van der Zwaard 2004, p.20-57. Geraadpleegd via: www.jokevanderzwaard.nl. In het artikel op haar website gaat het om pagina 5
- 10 Ibid.
- 11 Reijndorp (2010), p. 15
- 12 Sociaal kapitaal wordt vaak gebruikt als graadmeter voor het eroderen van sociale gemeenschappen. Coleman (2008) en Putnam (2000) gebruiken sociaal kapitaal als morele of functionele graadmeter voor (het achteruit gaan van) sociale verbanden. Dikwijls wordt sociaal kapitaal gebruikt als (functionele) graadmeter voor de mate van integratie en onderlinge hulp tussen mensen zoals bij de inburgering van allochtonen of het reilen en zeilen in migrantenbuurten. Bovendien zou sociaal kapitaal compleet moeten zijn (intergenerationele verbanden, de bureu en ouders zijn als jij en het gezin is compleet). Het gaat dan niet meer over het (aanwezig) zijn van menselijke verbanden, maar om de waardering hoe het ervoor staat het verband (cohesie) wat er mogelijk verdwijnt of achteruit gaat, maar weer niet of er iets voor in de plaats komt..
- 13 Granovetter (1973), p. 1360-1380
- 14 Zie hiervoor Engbersen (2002), p. 139

Lichte gemeenschappen vormen zich rondom gemeenschappelijke, pedagogische en maatschappelijke doelen en het praktisch eigenbelang.⁶ Lichte gemeenschappen zijn informeel van karakter en je kunt je er als individu, anders dan in sterke verbanden tussen familieleden of vrienden, gemakkelijk mee verbinden, maar ook zonder ernstige gevolgen van los komen. Achter zulke verbanden gaan geen grote ideologische motieven schuil. Mensen rollen er vaak onbewust in zonder zich bewust van anderen te willen onderscheiden. Wat gebeurt in zulke verbanden is praktisch en sterk gedepolitiseerd, de betrokkenheid kan tijdelijk zijn, de participatiebereidheid incidenteel en betrokkenheid wordt eerder gestuurd door individuele dan collectieve belangen.⁷

In lichte gemeenschappen worden tactieken toegepast om in het leven van alledag handig gebruik te maken van bestaande structuren, de instituties, de gebouwde omgeving en voorzieningen.⁸ Om die reden worden lichte gemeenschappen ook wel tactische verwantschappen genoemd.⁹ “Tactieken zijn gebruiksmanieren, het handelen van mensen en clubjes die “van de nood een deugd maken” of “er het beste van maken” onder het motto “wie niet sterk is, moet slim zijn”.¹⁰ Zulk tactisch opereren kan met een Pavlov-reactie snel weer negatief worden uitgelegd: dan heet het “shoppen” en degenen die zich daaraan schuldig maken heten “calculerende burgers”.¹¹

De kracht van zwakke bindingen

Betogen over (gebrek aan) sociale cohesie hebben zelden oog voor lichte verbanden. De nadruk leggen op sterke of zwakke bindingen is binnen de sociologie zelf een punt van strijd.¹² De socioloog Mark Granovetter pleitte voor meer aandacht voor zwakke bindingen en het belang van diverse netwerken om vooruit te komen in het leven.¹³ Zijn ideeën komen er vrij vertaald op neer dat oudere mannen die biljarten in het buurthuis, en daar wellicht voor 12 uur ’s middags al een biertje bij drinken, een lichte gemeenschap zijn en een teken van sociale cohesie. Dat is even wat anders dan hoe er binnen een gemeente over zo’n voorbeeld gesproken zou worden. Zwakke bindingen zijn interessant, omdat mensen juist via zwakke bindingen grote sociale vooruitgang kunnen boeken en sterke netwerken met elkaar verbonden kunnen raken. “(...) Wie vluchtige contacten heeft met veel anderen krijgt gemakkelijker een baan of een partner dan iemand die opgesloten zit in een hechte groep.”¹⁴ Buren die een praatje met elkaar maken, kan er bij anderen die gewild of ongewild meeluisteren voor zorgen dat zij weten wie er in hun straat wonen; zo zorgt een praatje van anderen voor een zwak verband, maar met een verbindende werking.

Met daarbij de opmerking dat, bijvoorbeeld in gemêleerde of sterk veranderende buurten, taalproblemen het ontstaan van zelfs zwakke bindingen in de weg kunnen staan. Je moet het gesprek van anderen, of misschien is het wel geroddel, immers wel kunnen verstaan. Daarnaast moet je vage contacten wel durven aanboren.¹⁵ En evengoed kunnen lichte gemeenschappen mensen buitensluiten. Met het maken van deze noties wil ik direct ook aangeven dat het geenszins mijn bedoeling is om, in het korte bestek van dit essay, een beeld op te roepen dat het leggen van contact tussen mensen en het ontstaan van bindingen zich altijd maar probleemloos voltrekt. Een nieuwe gezichtspunt lost niet alle oude problemen op.

Publieken

Een menselijke verband kan – uiteraard – bewust worden ingezet om iets gedaan te krijgen of een belang (een “issue”) onder de aandacht te brengen bij anderen. Bij lichte gemeenschappen gaat het om tactieken, maar er kan een aanleiding ontstaan om verder te gaan dan het toepassen van een tactiek. Waar voorheen mensen tactieken inzetten als een reactie op de strategieën van grote partijen en instituties, en tactieken en strategieën tegenover komen te staan, vervaagt die scheidslijn en werpen mensen/groepen alle schroom van zich af en passen zelf ook strategieën toe.

Het gemeenschappelijke of maatschappelijke belang waar een groep zich eerder evengoed over ontfermde, maar met een lichte, informele en normaalste-zaak-van-de-wereld-houding, wordt nu bewust gedeeld en uitgedragen. Zo zet een groep de stap van een informele naar een formele strategie om hun zienswijze/waarden in de schijnwerpers te hebben, houden of krijgen. De ouders die elkaar alleen kennen van het schoolplein, maar die elkaar gaan opzoeken omdat er op de school van hun kinderen iets gaat veranderen waar zij over mee willen praten. Of de voetballende mannen die zich gaan organiseren omdat hun veldje in het park verdwijnt en hen niets is gevraagd. Daardoor verandert er ook iets in de groep, want niet alle leden zullen die volgende stap altijd willen zetten. Zij blijven op het tactische niveau meedoen, maar voelen zich niet verbonden met of geroepen tot een hoger doel. Tegelijk breidt het netwerk zich uit tot mensen uit andere lichte gemeenschappen die dat maatschappelijk belang wel onderkennen en (willen) ondersteunen.

Wanneer mensen zich verder organiseren en massa maken, los van hun sociaal-economische positie of wat politici willen, en hun gemeenschappelijke of maatschappelijke

15 Van der Zwaard 2004, p.20-57. Geraadpleegd via: www.jokevanderzwaard.nl. In het artikel op haar website gaat het om pagina 2.

belang openbaar maken toont zich een andere organisatielaag in de samenleving: een publiek. Met het publiek maken van hun zaak maken zij het tot een publieke zaak. Publieken zijn menselijke verbanden, helemaal niet altijd homogeen van samenstelling of heel hecht georganiseerd, maar rondom een specifiek onderwerp maken zij samen nadrukkelijk kenbaar wat volgens hen de publieke zaak is, of hoe daarmee volgens hen omgegaan moet worden. Zo tonen zich groepen die aangeven dat zij de belangenbehartigers zijn voor de verduurzaming of een armoedeaanpak, nieuwerwetse vormen van dagbesteding of het openhouden van een openluchtzwembad. Zij gaan zich apart organiseren om niet (direct) de strijd aan te hoeven gaan met en binnen bestaande instituties. Joke van de Zwaard en Maurice Specht, initiatiefnemers van de Leeszaal in Rotterdam, zeggen daarover: “We wilden ons niet verliezen in vergadercircuits en ons ook niet in allerlei institutionele bochten wringen om de benodigde middelen te krijgen, maar onze eigen ideeën en plannen uitdenken en uitvoeren en vanuit die positie een kritische en gelijkwaardige discussiepartner zijn.”¹⁶

Maar met het verder georganiseerd raken van een groep komt ontegenzeggelijk het moment dichterbij dat hun regels en praktijken de regels van een gemeente of wetten gaan kruizen. Over en weer kunnen zij elkaar gaan aanspreken op regels of het wel of niet genoeg of op de juiste manier aandacht besteden aan maatschappelijke onderwerpen en de publieke zaak. De actualiteit laat ook zien dat dit steeds krachtiger gebeurt: Urgenda die een rechtszaak aanspant tegen de Nederlandse Staat over meer doen aan CO²-emissie; het samenwerken van lokale energiecoöperaties in een landelijke koepel; GeenPeil met hun, maar door vele andere omarmde, referendum over het associatieverdrag van de EU met de Oekraïne.

Alledaagse verbanden, publieken en nieuwe maatschappelijke instituties

Over lichte gemeenschappen en publieken moet niet te hokjesachtig worden gedacht, want waar de grens tussen beiden precies ligt is niet altijd even scherp aan te geven. Zo is bijvoorbeeld de Almeerse energiecoöperatie De Groene Reus een bedrijf, maar heeft het evengoed nog trekjes van een lichte gemeenschap. En laat er geen misverstand over bestaan, ook toeschouwers bij een sportwedstrijd of concert zijn een publiek, want zij maken hun smaak of voorkeur kenbaar. Zij kunnen het daar bij laten, maar dat hoeft niet als bijvoorbeeld een concertzaal met sluiten wordt bedreigd en een van de concertbezoekers de initiatiefnemer wordt van een crowdfundingactie om ‘m toch open te houden.

¹⁶ Specht, M. & Zwaard, J. van der Zwaard (2015), p. 206

Niet teveel in hokjes denken is ook nodig, omdat sommige initiatieven en groepen, voedselbanken bijvoorbeeld, door hun organisatiegraad en de reikwijdte van hun boodschap reeds trekken hebben van nieuwe maatschappelijke instituties. Daardoor zien bestaande instituties hen, of ze het willen of niet, al snel als nieuw (formeel) aanspreekpunt of nieuwe (formeel) overlegpartner. De kans is dan heel reëel dat de eerdere lichtheid en/of informaliteit die overheerste moet inschikken. Een formalisering (bijvoorbeeld een stichting of vereniging worden) heeft vaak ook te maken met het willen krijgen van een lening of subsidie van de overheid of andere institutie.

de dynamiek in de organisatie van de samenleving

De organisatie van de samenleving staat niet stil. Over wat verandert of hetzelfde blijft in het samenkomen van mensen en de (zelf)organisatie van de samenleving gaat het hierna. Ook de cruciale rol van internet in de organisatie van mensen komt aan bod. Kijken naar de dynamiek en ontwikkelingen in de organisatie van mensen leert ons een belangrijke les, namelijk dat generaliseren uit den boze is, wil je je op een nette manier inlaten met hun organisatie(s). Het is zaak om iedere keer opnieuw stil te (kunnen) staan bij het samenkomen van mensen en hoe en dit proces van groepsvorming zich voltrekt of verandert.

Nieuwe en oude praktijken

In sociale verbanden is een ontwikkeling zichtbaar waarin, naast gemeenschappen met geborgenheid (gezin, religie, ideologie), gemeenschappen ontstaan met een lichter (informeel) en wellicht anoniemer karakter.¹⁷ De betrokkenheid van mensen gaat al lang niet meer alleen over het beheren van de openbare ruimte, maar evengoed over, geen onbelangrijke punt in deze tijd van aandacht voor (mantel)zorg, over sociale zorgzaamheid of investeren in fysieke duurzaamheid. En maatschappelijke betrokkenheid en het ontplooiën van (zakelijke) activiteiten zijn steeds sterker met elkaar verbonden. Uit noodzaak om een inkomen te hebben (kijk naar eigenaren dagbesteding Weet hoe je leeft! in Almere) of voor de eigen ontwikkeling (kijk naar initiatiefnemer jongerencoaching Helpende Hand in Almere).

Kijk, om de oprechtheid waarmee mensen dingen doen voor elkaar, naar het vrijwilligerswerk, zo stelt Rutger Bregman, want “[dat] bestaat bij de gratie van de oprechtheid en passie waarmee burgers zich voor elkaar inzetten.”¹⁸ Zomaar, zonder compleet te willen zijn, wat cijfers om idee te geven van de omvang en economische waarde van vrijwilligerswerk en mantelzorg: 80 procent van de Nederlandse brandweerlieden is vrijwilliger¹⁹; het percentage mensen dat jaarlijks vrijwilligerswerk verricht ligt tussen de 37 en 50 procent²⁰; in 2014 gaven ruim 4 miljoen mensen mantelzorg (33% van de volwassen Nederlanders)²⁰; ongeveer een op de zes (16%) mantelzorgers helpt meer dan 8 uur per week²²; de bedragen waarover gesproken wordt als het gaat om de economische waarde van vrijwilligerswerk en mantelzorg liggen tussen de 7 en 20 miljard euro.²³

17 De theorie van de Duitse socioloog Tönnies over “gemeinschaft” en “gesellschaft”

18 Bregman (2014), p.39

19 Zie hiervoor: https://www.brandweer.nl/jeugd/informatie_over_de/beroeps-_env/. Geraadpleegd op 9 juli 2016

20 Zie hiervoor: <https://vrijwilligerswerk.nl/feiten-cijfers/actueel-onderzoek>. Geraadpleegd op 9 juli 2016.

21 Zie hiervoor: <http://www.expertisecentrummantelzorg.nl/emv/over-mantelzorg-feiten-en-cijfers.html>. Geraadpleegd op 9 juli 2016.

22 Ibid.

23 Zie hiervoor: <https://vrijwilligerswerk.nl/feiten-cijfers/actueel-onderzoek/en/of/http://www.expertisecentrummantelzorg.nl/emv/over-mantelzorg-feiten-en-cijfers.html>. Geraadpleegd op 9 juli 2016.

Waarbij, het klinkt bijna gek maar is wel goed om te blijven bedenken, iets gewoon leuk vinden net zo goed een aanleiding kan zijn om aan iets te beginnen. John van Diepen, initiatiefnemer van energiecoöperatie Almeerse Wind, antwoordde op een vraag waarom hij er zoveel tijd in steekt: “omdat ik het leuk vind.”

Samenkomen en betrokkenheid

De praktijken in de samenleving zien, begint met kijken wat er gebeurt en er in ieder geval niet overheen kijken. Onderzoek naar bijeenkomsten en protesten gedurende drie decennia (1970-2000) en het samenkomen van mensen, toont aan dat – in mijn eigen woorden – kijken door een thematische bril de juiste manier van kijken is als je conclusies wilt trekken of mensen meer of minder betrokken zijn bij de samenleving of hun omgeving. Sterker nog, zo betogen onderzoekers, zo kijken levert een beeld op van een samenleving met niet minder, zoals zo vaak betoogd, maar meer collectieve actie door mensen.²⁴ Veel maatschappelijke betrokkenheid gaat ook niet over protesteren of klagen, maar over willen bijdragen aan maatschappelijke opgaven. Wel lopen positieve en negatieve drijfveren sterker door elkaar heen.

Het kan best zo zijn dat op nationaal niveau (in statistieken) sprake is van een afname van een lidmaatschap van sportclubs, deelname aan verkiezingen of aan het verenigingsleven. Maar dat zegt niet zoveel als je je niet of slecht verdiept in publieke bijeenkomsten of het samenkomen van mensen op lokaal niveau, of er stelselmatig overheen kijkt. Een wat ouder onderzoek naar sporten en lidmaatschap van sportclubs laat zien dat het aantal teamsporters min of meer stabiel is, het aantal duosporters en solosporters toeneemt, maar, en dat is het belangrijkste, het aantal georganiseerde sporters is gestegen.²⁵ “Kennelijk heeft de individualisering van de samenleving niet geleid tot een geringere formele groepsvorming in de sport.”²⁶

In het samenkomen van mensen veranderen dingen, maar evengoed blijven veel dingen hetzelfde, of het toont zich wellicht op een andere manier of op een andere plek. Het is daarom goed om, dat laat veel sociologisch en sociaal-wetenschappelijk onderzoek zien, iedere keer weer stil te staan bij het waar van het samenkomen van mensen, de vorm ervan en hoe dit proces van groepsvorming zich voltrekt of verandert. Terwijl het laatste wederom met enige lichtheid moet worden benaderd, want keer op keer blijkt dat mensen in hun keuze en gedrag voorspelbare en conventionele patronen laten zien; het beeld dat we zelfbeschikkend als unieke individuen in het

leven staan verdient bijstelling.²⁷ Mensen worden nog in hoge mate beïnvloed tot de sociale groepen waartoe ze behoren en komen zo individueel en masse tot dezelfde keuzes.²⁸ De Belgische socioloog Mark Elchardus typeert dit gedrag en keuzepatroon van mensen als “voorspelbaar uniek”.²⁹

Andere plekken, partijen en expertise

Goed (blijven) kijken is ook aan de orde als het gaat om het aanwijzen en waarderen van plekken waar het informele publieke leven zich voltrekt.³⁰ Het loont misschien een andere bril op te zetten om te zien wat de plekken zijn waar het informele publieke leven en samenkomen van mensen zich afspeelt: cafés, koffiebars, kroegen, diners, et cetera; om te constateren dat (1) zulke plekken er zijn en (2) sociale voordelen opleveren. Niet alleen bepaalde winkels, kappers en cafés, maar ook veel McDonalds’, Febo’s en Ikea’s zijn voorbeelden. Net als sportvelden (o.a. Seedorf-Court), nieuwe buurtontmoetingsplekken van bewoners zelf of nieuw gebruik van werkmilieus (kasengebied Buitenvaart in Almere) voorbeelden zijn waar mensen elkaar ontmoeten. Het bezoeken van zulke plekken kan mensen sociale voordelen opleveren en het gaat zodoende *echt* om de (andere) mensen die er komen.³¹

Kijk voor inspiratie ook naar wat er gebeurt in een Leeszaal in Rotterdam of een ING-kantoor in de Haagse Schilderswijk. De Leeszaal gaat over tactieken en publieken en zwakke bindingen. Over zelforganisatie en het vormgeven aan een nieuw publiek domein. Het gaat over oud, maar vooral nieuw institutioneel weefsel dat ervoor zorgt dat de Leeszaal een open gemeenschap blijft.³² Het ING-kantoor in de Haagse Schilderswijk is uitgegroeid tot een (drukke) ontmoetingsplek en de directeur speelt daar op in.³³ Veel klanten hebben problemen met de taal en hebben thuis geen computer. Internetbankieren kost hier niets en mensen weten dat ze, hoe druk het ook is, uiteindelijk geholpen worden. De aanloop is daarom zo groot dat klanten helpen een officiële taak van de aanwezige beveiliging is geworden. Het kantoor is niet alleen een publieke ruimte waar mensen elkaar tegenkomen, het vervult ook nog een andere publieke rol, namelijk het elkaar vooruit helpen in het leven. Zo voegt het bankkantoor zich als plek naar de realiteit van de Haagse Schilderswijk. Beide voorbeelden gaan over (bewust) werken in en aan een nieuwe publieke ruimte. Op beide plekken bieden mensen elkaar (een combinatie van) waarden aan, bij het ING-kantoor evengoed met commerciële motieven, waar mensen wel of niet voor kunnen kiezen.

24 Sampson e.a. (2005), p. 673-714

25 Van Bottenburg (2004), p. 92

26 Ibid. p. 92

27 Elchardus (2004), p. 210 en Duyvendak en Hurenkamp (2004), p. 217

28 Duyvendak en Hurenkamp (2004), p. 215

29 Elchardus en Glorieux (2012), p. 354

30 Oldenburg (2004), p. 3-42

31 Oldenburg (2004), p. 3-42

32 Specht, M. & Zwaard, J. van der Zwaard (2015), p. 206-209

33 Overmaat (2014), 30-31

Van de Leeszaal en het ING-kantoor is het een kleine stap naar het laten meedenken van anderen bij het alledaagse werk van wethouders of ambtenaren. Andere mensen, partijen en groepen kijken dikwijls lossier, frisser of juist zakelijker naar dingen. Een advocaat die jongeren kan leren te spreken in het openbaar of een adviseur van een bank die een energiecollectief kan adviseren over de zakelijk kant van hun initiatief. Betrek en bevestig kerkelijke leiders of informele leiders over wat zij zien aan trends en ontwikkelingen. Gebedshuizen zijn vaak kruispunten in de netwerken van groepen. Denk aan topsporters zoals bijvoorbeeld Remy Bonjaski of Clarence Seedorf. Zij kunnen aan jongeren de noodzaak van structuur in je leven, om dingen te bereiken, beter uitleggen – andere taal – dan wie ook. Of de man van een collega, die hotels bezit in het centrum van Londen, die heus wel wil meedenken over de opzet van een nieuw type sociale opvang of hospice. Bevestig en betrek een ervaren crowdfunder wanneer je als ambtenaar nadent over crowdfunding; wanneer zet je als gemeente zo’n middel in en wanneer doe je het goed?

De digitale laag

Een uiterst belangrijk onderwerp is de digitale laag in de samenleving. In het samenkomen van mensen en de plekken waar dit gebeurt, spelen internet en sociale media een hoofdrol. De digitale laag en mogelijkheden zijn zowel een voorwaarde voor het functioneren van netwerken als een drijvende kracht achter de (verdere) ontwikkeling ervan en zodoende van de netwerksamenleving als geheel. Mensen vereenzamen niet achter hun tablets of PC’s, het is simpelweg een verlengstuk van hun werk of sociale leven.³⁴ De digitale laag in onze samenleving maakt het voor mensen juist mogelijk zich aan meerdere sociale verbanden te verbinden.

Onderzoekers van The Mobile City gaan in op de rol, betekenis en functie van de digitale laag in menselijke verbanden.³⁵ Door software ontstaan nieuwe manieren waarop mensen wel of niet bij elkaar komen en daarmee dus nieuwe manieren waarop mensen zich organiseren (rond activiteiten of de publieke zaak).³⁶ De softwarelaag vertelt mensen wat waar in de stad iets te doen is, hoe mensen daar ons voordeel mee kunnen doen, wie je daar kunt tegenkomen of niet, en hoe we daar kunnen komen.³⁷ Het samenkomen van mensen wordt meer en meer voor ons ingevuld door zoekmachines, algoritmes en online marktplaatsen of deelsites voor bijvoorbeeld auto’s of gereedschap.³⁸

Belangrijke noot daarbij is dat de softwarelaag niet neutraal is. “Als een autochtone Nederlander een oppas zoekt via Facebook, ziet hij dan alleen de dochters en zoons van zijn Facebookvrienden verschijnen of ook het profiel van het Marokkaanse meisje dat twee straten verderop woont?”³⁹ En wanneer een groep mensen door een succesvolle actie op Facebook het beheer van een publieke dienst zoals een zwembad of bibliotheek overneemt, komt een wezenlijke vraag in beeld: blijft het zwembad ook als publieke dienst bestaan? Anders gezegd: raakt via zo’n actie de zwembaddienst als publieke dienst toch al niet lichtjes afgeschermd voor anderen? Iets wat offline evengoed een vraag is.

34 Zie beschrijvingen in Van den Boomen (2004), p. 137-151 en The Mobile City (2014), p. 1-30. In beide essays worden internet(gebruik) en sociale media beschreven als iets dat nieuwe dingen mogelijk maakt en niet zozeer als iets met een ontwrichtende werking.

35 The Mobile City (2014), p. 1-30

36 Ibid.

37 De Waal (2015), p. 1-9. Dit door Martijn de Waal geschreven essay is nog niet gepubliceerd. Delen van deze tekst verschenen eerder in het rapport Klik. Like Share. Hoe digitale media de publieke ruimte veranderen. <http://themobilecity.nl/2015/02/02/klik-like-share-hoe-digitale-media-de-publieke-ruimte-veranderen/>.

38 Ibid.

39 Ibid.

omgaan met de (zelf)organisatie van de samenleving

Wat gebeurt er als de kracht en (zelf)organisatie van de samenleving zich toont in het publieke domein of het pad van wethouders, raadsleden of ambtenaren kruist? Hierover vertellen een wethouder en een ex-raadslid. Daarna volgt een schets hoe onderzoekers, opiniemakers en (ex-)politici spreken over de omgang van de overheid met de energieke samenleving en het publieke domein. Zo vormt zich een beeld van een overheid die in de uitvoering grote moeite heeft om op een menselijke, liefdevolle manier om te gaan met mensen die werken in het publieke domein of aan de publieke zaak.

Als de kracht van de samenleving het pad van de overheid kruist.....

René Peeters, wethouder in Almere voor D'66 en portefeuillehouder jeugd/jongeren, vertelt over de gang van zaken rondom een subsidieverlening aan Digg'Out. Deze jongerenorganisatie geeft in zijn richting aan: "Overheid, niet te veel mee bemoeien, maar we willen wel geld hebben." Peeters geeft aan niet altijd overtuigd te zijn dat Digg'Out de ambities kan waarmaken, maar hij zegt ook: "(...) het zijn mensen die zich met hart en ziel inzetten voor jonge mensen, en die zelfs zelfmoord proberen te voorkomen." Peeters vervolgt: "Dat is moeilijk. Dat grensvlak van ruimte geven aan partijen waar je niet zeker van weet of ze uiteindelijk realiseren wat ze ambiëren." Ook Twisted, een jongerenorganisatie die zich inzet voor voortijdig schoolverlaters, kreeg subsidie. Op een zeker moment trok een ambtenaar daarover bij Peeters aan de bel: "Er moet geld terug worden gevorderd, want ze hebben niet aan de doelstelling voldaan." "Toen ben ik met Twisted in gesprek gegaan," zo vertelt Peeters, "en toen bleek dat ze de doelstelling inderdaad in beperkte mate hadden bereikt, maar dat ze wel andere positieve zaken hadden bereikt." Met Twisted heeft hij afgesproken dat zij opschrijven wat zij wel en niet hebben bereikt en dat de gemeente daar haar subsidievoorwaarden op zal aanpassen. "Want wat die mensen doen dat is de participatiesamenleving," zo stelt Peeters.

In haar afscheidsbrief aan de Haarlemse gemeenteraad gaat ook Inge Crul in op het omgaan van de overheid met maatschappelijke energie. Zij schrijft: "Alleen kies ik er nu voor [maatschappelijke betrokkenheid, Tvds] buiten de raadzaal in de praktijk te brengen. Want de laatste maanden in deze zaal waren niet leuk. Sterker: ze waren uitermate demotiverend. (...) Dat vind ik zonde van de tijd en in zo'n politieke arena voel ik me niet

thuis. Ik voel me wel thuis buiten de glazen vergaderkoepel, in een-op-een-contacten met inwoners van deze stad. (...) Over heel veel dingen denken alle partijen op lokaal niveau vrijwel gelijk. Burgers zitten ook niet meer zo te wachten op dat politieke gedoe. Ik heb heel erg het gevoel dat wij in een gemeenteraad nog heel vaak proberen de verschillen te omlijnen, terwijl burgers juist denken: waar zijn ze nou mee bezig, dat willen we helemaal niet. We hebben nog niet een goed antwoord gevonden op wat burgers nou echt van ons verwachten.⁴⁰ Waar Crul op wijst, benoemt Jan-Willem Duyvendak als retorische territoriumdrift van politieke partijen.⁴¹ Het politiek omlijnen van onderwerpen terwijl er, behoudens extreme meningen over migratie/migranten, niet zoveel verschil zit tussen wat liberalen, conservatieven, socialisten, democraten of leefbaren willen of denken.

Laveren en manoeuvreren in de uitvoering

Voorgaande verhalen komen in weer een ander perspectief te staan als blijkt dat de uitvoeringspraktijk van de overheid leidt tot aangepast gedrag van mensen. Het tonen van eigen kracht kan zich namelijk tegen je keren.⁴² Dakloze Amsterdamse jongeren gaven in een gesprek over schulden met onderzoekers aan dat je tegen hulpverleners altijd moet zeggen: “ik heb niemand, ik zie niemand, niemand kan me helpen.” Doe je dat niet dan kan je ondersteunende voorzieningen kwijtraken of komt een oplossing in beeld die mensen zelf niet willen. Het gebeurt ook bij de Wajong. Jongeren in de nieuwste Wajong-regeling weten dat, als zij aan het werk gaan en later toch terugkeren in de Wajong, zij altijd een lagere uitkering zullen krijgen. Dan maar even géén stappen zetten, zo denken ouders of bewindvoerders. Het kan ook gebeuren tijdens de zogenaamde keukentafelgesprekken over zorg. Wat hier gebeurt, is dat mensen bijna worden aangemoedigd zichzelf neer te zetten als onbekwaam. Stephan Sanders, columnist, presentator en opiniemaker, zegt in een interview: “De burger behaalt ziekte winst door niet te participeren – de burger introduceert zichzelf als onbekwaam. Immers, het is fijn om geen eigen verantwoordelijkheid te hoeven nemen. (...) Cliënten weten hoe in te spelen op beleid rond participatiesamenleving. (...) Participeren op de participatiesamenleving.”

Maar hiermee is de kous nog niet af, zo weten we allemaal wel, want op de genoemde en talloze andere vlakken toont de samenleving zich juist actief en worstelt een gemeente daarmee. Zoals bij een stichting die een ecologisch zelfbouwbuurtje wil afbouwen met nog 7 woningen maar van de gemeente via een brief te horen krijgt dat deze woningen niet mogen afwateren op de waterberging in de binnentuin, terwijl

dat nou juist de bedoeling is en navraag leert dat niemand eigenlijk weet waarom dat niet zou mogen. Of de gemeente komt maanden na een door bewoners georganiseerde kerstmarkt met een torenhoge rekening voor precario en de vergunningaanvraag, terwijl de stalletjes niet eens op gemeentegrond stonden. Bij ouders die de kinderopvang zelf regelen kan handhaving van arbo- en hygiëneregels zomaar gebeuren. Ligen handhavers in de clinch met de eigenaar van een Bruna en een patatzaak omdat ze allebei via een vlag/banner bij hun zaak duidelijk wilden maken dat ze de beste Bruna van Nederland zijn of winnaar van de AD-patattest. Ouderen die overdag zelf hun dagopvang regelen willen 's avonds ook met elkaar koken en eten, maar dat mag niet als de groep groter is dan acht mensen.⁴³ Inwoners denken na over vernieuwing van hun windmolen, maar de nieuwe versie is negen meter langer en dat mag niet.⁴⁴

Bureaucratisering en verstatelijking

Het beeld dat zo ontstaat is een beeld van een overheid die de grootste moeite heeft een organisatie voor haar burgers te zijn. Het is allemaal begonnen met het aan overheid koppelen van het publieke domein (huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg en welzijnswerk) en de latere verzelfstandiging en/of privatisering. Zo werden deze organisaties in het maatschappelijk middenveld grote, managementgedreven organisaties die door hun schaalvergroting losgezongen zijn geraakt van hun achterban: huurders, inwoners, verzekerden, leerlingen, zorgcliënten, etc.⁴⁵ Bestuurskundige Paul Frissen: “(...) de marktwerking in het publieke domein in feite niets anders is dan een andere gedaante van verstatelijking” en “(...) maatschappelijke organisaties zijn uitvoerders van staatszaken geworden.”⁴⁶ “De teloorgang van het maatschappelijk middenveld ging gepaard met een verstatelijking en verbureaucratisering van de publieke zaak.”⁴⁷ In 2003 en 2011 spreekt diezelfde Frissen over de obsessie van staat en politiek met het zich toe-eigenen, beheersen en controleren van de publieke zaak.⁴⁸ “Nog steeds probeert de staat een duidelijke stempel te drukken op het publieke domein.”⁴⁹ In wat gaande is wordt zelfs gewezen op “deresponsabilisering”.⁵⁰ De omvangrijke bezuinigingen van de afgelopen jaren laat ik, om het verhaal niet te lang en te somber te maken, even buiten beschouwing.

Het heeft allemaal iets obsessiefs. Waarbij het andersom wel goed is om te blijven bedenken dat de huidige overheid en wat deze doet, via democratische weg is gegroeid/ontstaan en door gekozen politici, op democratische wijze dus, van opdrachten wordt voorzien.

43 Voorbeeld uit artikel NRC Handelsblad zaterdag 13 april 2016, p. 9

44 Voorbeeld gehoord in nieuwprogramma Een Vandaag op maandag 18 april 2016: http://binnenland.eenvandaag.nl/tv-items/66557/reduzum_wil_maar_mag_geen_grotere_windmolens_plaatsen

45 Zie hiervoor: Franke e.a. (2015), p. 7 en Reijndorp (2014), p. 56-57

46 Frissen (2011), p. 15 en 16

47 Franke (2015), p. 3

48 Frissen (2003), p. 6-20

49 Frissen (2011), p. 15

50 Tonkens (2009), p. 15

40 Crul (2015). Verklaring afgelegd bij vertrek uit gemeenteraad Haarlem op 11 juni 2015.

41 Duyvendak en Hurenkamp (2008), p. 2

42 Hilhorst e.a. (2015), p. 11

Politieke richting

Maar wat is (dan) de richting die de politiek uit wil als het gaat om omgaan met de energieke samenleving? Dat is lastig, want terwijl in de troonrede van 2013 een somber beeld wordt geschetst van een publiek domein dat leegstroomt⁵¹, zet de eindverantwoordelijke voor die troonrede, Mark Rutte als Minister-President, elders een heel ander beeld neer als hij zegt: “het idee en de energie komen uit mensen zelf” en “mensen [nemen] individueel en groepsgewijs steeds meer zaken in eigen hand”.⁵² De ene keer worden burgers neergezet als passief en calculerend, maar op andere momenten zijn ze de oplossing. De hoogleraren Mark van Twist en Hans Mommaas tonen zich in interviews kritisch als zij spreken over wat de participatiesamenleving is gaan heten. Mark van Twist: het gebruik van de term in de troonrede maakte het tot een “beleidsterm, beladen en misschien wel besmet”. Hans Mommaas spreekt, omdat de zweem van verantwoordelijkheden afschuiven zo sterk aanwezig is, over “verdacht” en “ambivalent vaarwater”. Femke Halsema: “Ik heb er ook wel enige moeite mee dat de bedenkers ervan, de huidige regering, vaak suggereren dat het hen bij de participatiesamenleving om een mooi ideaal gaat, terwijl het in werkelijkheid natuurlijk een marketingterm is, waarmee de hevigste pijn van grootschalige bezuinigingen op zorg, welzijn, volkshuisvesting en onderwijs wordt gemaskeerd.”⁵³ Zelfs de koepel van Nederlandse gemeenten toont zich kritisch: “De overheid zegt “de burger centraal” en “eigen kracht”, maar keert zich net zo makkelijk tegen een idee of initiatief waarvan het publieke of maatschappelijke belang voor bewoners of ondernemers niet ter discussie staat.”⁵⁴

Dat het zo gaat, komt niet op het conto van één politieke partij, want de gemeenschapsdenkers, volksverheffers en eigen-verantwoordelijkheidsdenkers zijn er allemaal bij betrokken. Klaas Mulder, docent sociaal werk aan de Hogeschool Utrecht, zegt in een interview: “(...) mede onder druk van de bezuinigingen vermengen de idealen van links en rechts zich: “links zegt “jij kan het zelf” en rechts zegt “jij kan het zelf”.” Maar in het nadenken over de energieke samenleving worden inzichten over zelforganisatie niet gebruikt of zelfs met voeten getreden. Er is sprake van het veralgemeniseren, generaliseren en schematiseren van zaken in ladders, showcases, best practices, etc, terwijl je dat nou precies niet moet doen, zo houdt de sociologie ons voor. Het leidt tot een werkomgeving, mijn werkomgeving, vol met gekunstelde omgangsvormen en energieslurpende manieren van (samen)werken met de samenleving. De overheid redt het niet met het populaire adagium “loslaten” en de daarbij behorende schema’s.

51 Van der Steen e.a. (2013), p. 8 en

Van Twist e.a. (2014), p. 7

52 Rutte (2013), p. 1-8, citaten respectievelijk van pagina's 1, 4 en 6

53 Halsema (2014), p.3

54 VNG (2013), p. 64

Nieuw handelingsperspectief ambtenaren vraagt om handelingsruimte

De echte uitdaging schuilt in het feit dat het publieke domein helemaal niet leegstroomt en mensen moeten worden opgeroepen meer zelf het heft in handen te nemen, maar dat het publieke domein juist steeds meer gevuld raakt met partijen die werken aan publieke waarden.⁵⁵ Het is de alledaagse politiek van mensen (“citizen politics”) waaruit de betrokkenheid bij de publieke zaak blijkt, maar die zich voor een groot deel afspeelt buiten traditionele structuren en buiten het zicht van de politiek.⁵⁶ In alle sociale veranderingen in Europa, zo stelt de Vlaamse theatermaker Lucas De Man⁵⁷ in een televisiedocumentaire, is ook wel één ding hetzelfde, namelijk “dat herzoeken [van mensen] naar sociaal denken zonder dat dat vanuit een socialistische ideologie is. Mensen denken: wij zijn niet socialistisch, links of rechts, wij proberen weer een soort menselijkheid te vinden, iets waarbij we elkaar kunnen ontmoeten”. Er bestaat een blindheid voor deze betrokkenheid van burgers bij de publieke zaak.⁵⁸ De vraag waar de politiek voor staat is de uitvoeringspraktijk van de lokale overheid – ambtenaren – van een nieuw kompas te voorzien om te kunnen werken tussen de genoemde “citizen politics”. In de huidige uitvoeringspraktijk wordt iedere dag, werkend en denkend vanuit oude bureaucratische waarden, het gelijkheidsbeginsel toegepast en gewaakt voor precedentwerking. Een nieuw handelingsperspectief van ambtenaren om in hedendaagse situatie te kunnen werken, begint bij handelingsruimte die de (partij)politiek hiervoor biedt.

55 Van der Steen e.a. (2013), p. 8 en Van Twist e.a. (2014), p. 7

56 Overgenomen uit Specht (2012), p. 12. Specht verwijst naar Mathews (1999): Mathews, D. (1999) Politics for People: Finding a Responsible Public Voice, University of Illinois Press

57 De Man doet deze uitspraak in een documentaire/onderzoek in het programma Tegenlicht van de VPRO. Zie: <http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2015-2016/man-door-europa.html>

58 Ibid.

werken in de realiteit van de samenleving

Een nieuw handelingsperspectief voor ambtenaren gaat over specifiek kunnen bemiddelen tussen initiatieven uit/in de samenleving en de middelen van de overheid. Hoe dat eruit kan zien, wordt hierna concreter uitgewerkt. Dat gebeurt door terug te gaan naar de buurt met de Klus-App uit het begin van dit essay. Wat kan er gebeuren als in die buurt een nieuw idee ontstaat waarmee zij zich (wel) melden bij een ambtenaar? Wat is vervolgens nodig als ambtenaren redeneren vanuit de organisatie van die mensen en wat zij willen? De schets die ik geef gebruik ik ook om, nogmaals, duidelijk te maken dat overheidsdienaren verkeren in een netwerk en niet pendelen tussen twee werelden.

Publiek domein

Draai het beeld van de samenleving nou eens helemaal om... Geen verveelde inwoners, boze of calculerende burgers of hysterische kiezers. Niet een beeld van de ander die niets doet, niet naar zijn werk hoeft en de gordijnen niet open doet. Mensen die mantelzorg verlenen aan vijf zussen, maar aangeven niet aan vrijwilligerswerk te kunnen doen.⁵⁹ Een buurtbewoner die voor het organiseren van een straatfeest koste wat kost een veiligheidstoets wil uitvoeren om het voor buurtgenoten veilig te laten verlopen. Geen samenleving met minder sociale verbanden, maar andere. Nieuwe technologie die nieuwe vormen van samenkomen, organiseren en ontmoeten mogelijk maakt. En wat mensen met en voor elkaar doen, komt voort uit oprechte betrokkenheid of iets leuk vinden. Zo organiseert de samenleving zich, bijvoorbeeld op het gebied van zorg, welzijn, onderwijs, mono- of multiculturaliteit of leefomgeving⁶⁰, vindt uitwisseling plaats en krijgt het publieke domein vorm. “Het publieke domein is van de verbanden van burgers die daarmee een bijzondere verantwoordelijkheid en engagement voor de publieke zaak uitdrukken.”⁶¹ Het samenkomen van mensen, het elkaar ontmoeten en het zich toe-eigenen van een maatschappelijke kwestie is volgens de denker des Vaderlands Marli Huijer wat een publieke sfeer, domein of ruimte is of creëert.

Arena en marktplaats

De organisatie van de samenleving kan, binnen het veel grotere publieke domein, contact zoeken met bestuurders en ambtenaren. Wat vervolgens wordt gevraagd is niet iets vaags, abstracts en moeilijks. Het is een arena en marktplaats tegelijk, maar of je het nu zo noemt of neutrale ruimte, koppelpunt of tussenruimte, mij is het te

59 Beijer e.a. (2016), p. 1

60 Van der Steen e.a. (2010), p. 30

61 Frissen (2003), p. 5

doen om het bewustzijn dat binnen het veel grotere publieke domein een ruimte of momentum ontstaat waarin specifiek wordt bemiddeld tussen initiatieven uit/in de samenleving en de middelen waarover de overheid beschikt. Een werkomgeving van ambtenaren bepaald door de realiteit van de samenleving en zodoende de realiteit van de ander. In hoe dan wordt gehandeld door ambtenaren, presenteert het lokale openbaar bestuur zich. Zoals een collega van de stadsreiniging die voor een vrijwilliger die zwerfvuil opruimt van een winkelwagentje een vuilkarretje maakt. Dat helpt omdat het tillen te zwaar werd en hij daardoor dreigde te stoppen met z'n schoonmaakwerk. Een andere collega krijgt uit het niets te maken met een man die, in gebrekkig Nederlands en opzichtig wapperend met een stuk papier, duidelijk maakte dat hij zijn meterstanden wil doorgeven. Omdat de meterstanden zijn ingevuld, doet zij dit samen met hem direct even via internet. Het zijn weliswaar voorbeelden van ambtenaren die helpen bij individuele hulpvragen, maar in hoe zij zich presenteren en handelen, zit elan, het is praktisch en ontdaan van zwaarte.

De liefdevolle benadering

Terug naar het straatfeest dat er natuurlijk is gekomen door de Klus-App en vervolgens de werkgroep die het feest heeft georganiseerd. Vanuit de (virtuele) omgeving waar zij zich ook georganiseerd hebben, is uiteindelijk dit feest ontstaan. En daar zou het volgens de buurtbewoners ook nog niet bij moeten blijven, want tijdens het straatfeest borrelt – opnieuw – het idee op over zelfbeheer van de openbare ruimte en het plaatsen van zonnecollectoren. Het toont een groep buurtbewoners die op een informele bijeenkomst met elkaar praten over een serieus maatschappelijk onderwerp en er iets mee willen; het laat zien dat mensen om zich heen kijken naar wat nodig is in hun omgeving. Mensen willen bijdragen aan maatschappelijke opgaven en ja hoe het groen en de straat er nu af en toe bij liggen, roept irritatie op. Dat het serieus is, blijkt wel als zij tot de conclusie komen dat zelfbeheer wel netjes moet gebeuren en dat kan alleen met een écht zelfbeheerplan. De lichte gemeenschap van de App zet zo een nieuwe stap in haar organisatie en ambities.

Een aanwezige ambtenaar (ambtenaar als bewoner) schiet te hulp en vertelt haar buurtgenoten over de maatschappelijk markt die de gemeente organiseert. Dat is zo interessant, want de maatschappelijke markt is **een gedepolitiseerde omgeving** waar de partijpolitiek tijdelijk terzijde is geschoven en waar ondernemers, inwoners, organisaties, raadsleden en/of experts met elkaar in gesprek kunnen gaan over maat-

schappelijke opgaven (lokale overheid als aanjager lokale debat). Dat kan van alles zijn, zorg, onderwijs of leefomgeving, maar wat voorop staat is de maatschappelijke opgave en niet de politieke ambitie of kleur. Wanneer de vrouw na het weekend weer op haar werk is, zorgt zij er direct voor dat haar buurtgenoten alle informatie (dienstbare ambtenaar) krijgen over de eerstvolgende maatschappelijke markt. In hoe zij handelt, **toont zij zichzelf het loket en verwijst zij niet naar een in een nota genoemd (papieren) loket**. Bij elkaar toont zich zo een eerste organisatiekenmerk van de arena en marktplaats: **“hands on.”** Net als de eerdere voorbeelden van de collega's met de meterstandenkaart of het vuilkarretje gaat de vrouw in haar rol als ambtenaar aan de slag met zaken die dikwijls echt oppoppen.

Al op het feest vertelt de vrouw aan haar buurtgenoten over de mogelijkheid om op de maatschappelijke markt moties in te dienen en zij doet de suggestie om te vragen om een uitleenambtenaar. Zij denkt direct aan een collega bij stadsbeheer (ambtenaar als vakman) die zou kunnen adviseren over beheer, een zelfbeheerplan en de benodigde financiën. Wellicht kan hij her en der zelfs meeschrijven. Het contact tussen zelforganisatie en bewonersinitiatief en ambtenaren vraagt om ambtenaren die **deskundigheid en vakmanschap van anderen, in de eigen organisatie en bij zichzelf herkennen**. Zo denkt de collega in dit geval aan de collega van stadsbeheer, maar in een andere situatie zou het kunnen gaan over een stadsecoloog of anderen met kennis en expertise op het gebied van dagbesteding of jongerencoaching. Of denk aan de voorzitters van sportclubs die zelf een sportnota schrijven met een ambtenaar als penvoerder.

De buurtgenoten kruipen in de pen, melden zich aan voor de markt en bepleiten daar hun zaak over zelfbeheer. Via een motie vragen zij om hulp in de vorm van een uitleenambtenaar. Zij stappen zo uit de eerdere anonimiteit en zetten de stap naar een formelere strategie. De motie voor een uitleenambtenaar wordt aangenomen en dat betekent de terugkeer van de publieke dienaar: de ambtenaar als dienaar van een publieke zaak. Wat gelijk betekent dat een wethouder, raadslid of andere ambtenaar hem of haar in een andere rol tegenkomt. De organisatie en inhoudelijke onderwerpen waarover het gaat, vraagt om **mankracht c.q. manuren**. De lokale overheid kan mankracht leveren, zoals door het uitlenen van ambtenaren, maar met een net andere inkleuring gaat het om ambtenaren die anderen **toegang verschaffen tot regelingen en reglementen**. Of het nu gaat om een Europese

subsidie, toegang tot een aanbesteding of een provinciale regelingen, laat ambtenaren hier hun bureaucratie vakmanschap inzetten. Maar ook het simpelweg regelen, omdat je snel toegang hebt tot de reglementen, van een plek op de maatschappelijke markt is een voorbeeld van.

Naast de publieke dienaar keert de wethouder terug als houder van de wet. Dat toont zich in **een gemeentebegroting die precies laat zien welk geld het lokale openbaar bestuur nodig heeft voor het houden van de wet** (uitkeringen, zorg/welzijn, paspoorten verstrekken, veiligheid/openbare orde) en waar zij aanvullingen, lokaal beleid, nodig acht (lokale overheid als uitvoerder wettelijke taak en/of ondersteunend aan lokale gemeenschap). Zo'n gemeentebegroting maakt inzichtelijk welk deel maatschappelijk beïnvloedbaar is zoals via een maatschappelijke motie. Over de vraag in hoeverre het beïnvloedbare deel van de begroting werkelijk van accenten door anderen wordt voorzien, kunnen wethouders worden bevraagd door groepen, inwoners en de gemeenteraad.

Zo'n begrotingsopbouw helpt de uitleenambtenaar tempo te maken en zo heeft hij tijd om contact te leggen met een vrouw bij een bank die gaat over maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). **Laat je als bestuurders en ambtenaren helpen bij het werken in de publieke domein door hulp te zoeken bij privépersonen, (informele) sleutelfiguren en ondernemers/bedrijven.** Hij kent haar als medebestuurder (ambtenaar als betrokken burger) van een lokale stichting die vroegtijdig schoolverlaten tegen gaat. Hij vraagt haar advies, laat zich helpen, over de ambitie van de zonnepanelen. Uit het contact komt iets heel anders naar voren, namelijk dat de bank bereid is om bij te dragen (ambtenaar die toegang verschaft tot regelingen) aan een opknopbeurt van de speeltuin in de buurt. Maar de bank wil wel alles weten over de Klus-App van de bewoners, want dat is voor hen als hypotheekverstrekker razend interessant. Zo toont zich ook de marktplaats waar evengoed private partijen actief kunnen zijn.

Een gelijk speelveld

De lokale overheid, maar dit geldt evengoed voor andere overheidslagen, heeft een voorbeeldfunctie in het zorgen voor een **gelijk speelveld**; dat toegang krijgen tot middelen van de overheid niet voorbehouden is aan een select gezelschap dat bureaucratie foefjes kent en/of zich niet laat afschrikken door papier en opgeblazen

bureaucratie taal. Juist de eerlijke kans om bij de middelen van de overheid te komen, is door de verstatelijking, verbureaucratisering en vermarkting afgesneden. Voor een flink deel ligt het scheppen van een gelijk speelveld al besloten in de hiervoor genoemde zaken.

Maar de lokale overheid heeft in dit alles een belangrijke rol. Want er doorlopend tussen zijn, tussen de zelforganisatie en initiatieven, leert hoeveel er in Nederland al anders gaat (Jan Rotmans' standpunt over het "gekanteld zijn"), maar biedt evengoed inzicht in de mate van waarin wel of geen sprake is van altruïstisch overschot en zelfredzaamheid (Evelien Tonkens' overdenkingen en bedenkingen). Met al die kennis, inzichten en informatie mag juist van de lokale overheid worden verwacht dat zij waarnemingen over het publieke domein signaleert, agendeert en bespreekbaar maakt in hetzelfde publieke domein. Nadrukkelijk niet als oordeel, maar om het nog beter te laten functioneren.

Een gelijk speelveld betekent evengoed ruimte geven, bijvoorbeeld op een maatschappelijke markt, aan andere bestaande instituties zoals bijvoorbeeld woningcorporaties of welzijnsorganisaties zodat zij hun ideeën of standpunten naar voren kunnen brengen. En nog praktischer is, naast het krijgen van toegang tot mankracht, denkkracht en bureaucratie vaardigheden, toegang krijgen tot materiaal: hekken, fietsrekken, stelconplaten, etc. Het bieden van ruimte moet ook letterlijk worden opgevat bijvoorbeeld in **maatschappelijk vastgoed**; publieke ruimte vraagt om fysieke plekken. En ruimte is wellicht de ruimte om iets te durven uitwisselen als de andere partij geen rechtsvorm is.

Zorgen voor gelijk speelveld vraagt om **stoppen met het kopiëren van initiatieven en/of voorbeelden** van elders, zelfs als het gaat om lokale voorbeelden. Per keer en per plek zal met elkaar gekeken moeten worden wat kan, want de realiteit is veel te weerbarstig om zaken zomaar te transplanteren of over te hevelen van de ene naar een ander plek. Een sociale supermarkt van elders, een zorgcoöperatie of een leeszaal zoals in Rotterdam zijn prachtig en inspirerend, maar dat betekent niet direct transplanteerbaar naar een andere plek. (Terwijl overheden dat om de haverklap wel doet of poot te doen, of die gedachte oproept via schema's of publicaties met "goede voorbeelden").

De rol van taal

Tenslotte is het goed, het geldt niet alleen voor anderen maar evengoed voor mijzelf, te letten op wat we zeggen over de energieke samenleving en hoe we het zeggen. Met de manier waarop je over de dingen spreekt, creëer je een bepaalde werkelijkheid. Betekent privaat woondomein je onttrekken aan solidariteit of juist willen horen bij een gemeenschap? Als staatssecretaris Van Rijn uitspreekt dat de behandeling van burgers bij het toekennen van regelingen beter kan, is het dan beter kan of beter moet?⁶² Wat voor sfeer creëer je als je bewoners, die op hun vrije zaterdag komen meedenken over hun buurt, verwelkomt met de boodschap dat ze in het slechtste deel van Nederland wonen.⁶³ En zodoende is het goed om na te denken over wat we zeggen over “dat buurthuis” met “die biljartende mannen”. In een interview werd ik zelf ook aangesproken toen ik het had over “kleine initiatieven”, want dit leidde bij mijn gesprekspartner tot ongemak. Kort en goed: taal kan bijdragen aan de creatie van iets moois en nieuws, maar evengoed aan een afsterven van iets voordat het tot wasdom is gekomen.

62 Van Rijn in interview in Binnenlands

Bestuur, nr.22 / 6 november 2015

63 Specht en Van der Zwaard (2013), p.

Wil de lokale overheid zich op een nette manier inlaten met de organisatie(s) van mensen dan zal het zich daar met haar uitvoeringspraktijk naar moeten voegen. Dat vraagt om handelingsruimte voor ambtenaren. Het is aan de politiek om die ruimte te bieden.

Nieuw elan

Het is de hoogste tijd dat de lokale overheid in de uitvoeringspraktijk anders omgaat met de energieke samenleving. Kan het allemaal wat liefdevoller, menselijker en wat lichter zonder gelijk te vervallen in afwachtend of zelfs nonchalant gedrag. De collega die de meterstanden doorgaf, geeft aan dat zij zelf ook wel weet dat haar handelen, zelf snel actie ondernemen of een melding maken, niet als normaal wordt beschouwd, want zij ziet veel collega's nog in "de regels" schieten of verwijzen naar het algemene telefoonnummer van de gemeente als zoiets zich voordoet. De weifelachtige houding van de lokale overheid om te vernieuwen biedt naar mijn mening zelfs ruimte voor nonchalance zo illustreert een uitspraak van een collega: "Nu we het weten van de leef- en systeemwereld, zou de leefwereld best wat meer rekening mogen houden met de systeemwereld."

Maar is het allemaal zo afgemeten en zwart wit of is het de buurman die zich drie slagen in de rondte werkt voor zijn voetbalclub. Of een collega die zich met passie inzet om het met sluiting bedreigde theater toch open te houden? De pretentie moet zijn om hiertussen te durven werken. Dan gaat het om mensen en hun verbanden en waar zij zich om bekommeren. Niet of deze verbanden of ambities goed of slecht zijn, of dat deze wel of niet (mede-)geïnitieerd zijn door ambtenaren of andere professionals. Mensen bieden elkaar iets aan, mensen kiezen daarvoor of niet, soms in een wat omvangrijker, strakker georganiseerd verband en anderen doen en houden het wat lossier en informeler. Die organisatie kan contact zoeken met bestuurders en/of ambtenaren en vice versa. Zo ontstaat binnen het veel grotere publieke domein een contact waarin partijen en mensen tot uitwisseling willen komen.

Pretenties en bescheidenheid zullen vervolgens hand in hand moeten gaan. De kans is namelijk groot dat een wethouder of ambtenaar een kennisachterstand heeft, een niet investerende partij vertegenwoordigt en/of maar ten dele overzicht heeft over het netwerk waarin hij of zij zich beweegt. Dat betekent direct ook wat voor de manier waarop bestuurders en ambtenaren zich uitspreken over de samenleving. En met het besef dat mensen op de deur kloppen van een gemeente omdat ze toegang willen krijgen tot de middelen waarover de overheid beschikt; mankracht, geld, stelconplaten, etc.

Handelingsruimte scheppen

Maar laat duidelijk zijn: het verschil wordt niet gemaakt met alleen een paar vrolijke, opgewekte en goedgebekte ambtenaren erbij. Er is een fundamentele herziening van toon en houding nodig binnen de overheid als het in de uitvoering anders wil omgaan met de energieke samenleving. Daarbij is het zorg niet klakkeloos voorbij te gaan aan de dilemma's waar (collega-)ambtenaren dag in dag uit voor staan. Terwijl duidelijk is dat we met elkaar in een ander tijdsgewricht met andere waarden terecht zijn gekomen, worden talloze ambtenaren nog steeds aan het werk gezet met en afgerekend op andere bureaucratische waarden. Zij worden gevraagd het gelijkheidsbeginsel toe te passen en precedentwerking te voorkomen. Maar het zijn bureaucratische waarden die meer en meer haaks staan op de alledaagse werkelijkheid en wat die vraagt van bestuurders en ambtenaren. Dat vraagt om een nieuwe opdracht aan de uitvoeringspraktijk. Wat geen kwestie is van eventjes loslaten of even lekker over brainstormen op een regenachtige donderdagmiddag in februari. Wat zich hier aandient is een zware politieke opgave.

De politiek zal (handelings)ruimte moeten bieden aan de uitvoeringspraktijk van de overheid om in nieuw vaarwater terecht te kunnen komen. Zonder nieuwe handelingsruimte ontstaat geen nieuw handelingsperspectief voor ambtenaren. Een nieuw handelingsperspectief vraagt om bewustzijn dat wat er gebeurt, gebeurt door mensen en dat dat van de kant van de overheid vraagt om een menselijk antwoord: gedepolitiseerd, aanspreekbaar, gelijkwaardig, praktisch en met erkenning van elkaars deskundigheid en vakmanschap. Iedere keer opnieuw zal in de uitvoering ruimte moeten bestaan om stil te staan bij het waar van het samenkomen van mensen, de vorm ervan en hoe dit proces van groepsvorming zich voltrekt of verandert. Alleen op die manier kun je je op een nette manier inlaten met mensen en hun organisatie(s). Maar of hier ruimte voor is of komt, is een politieke kwestie.

Ruimte voor onbevangenheid

In mijn optiek gaat daar nog één ander belangrijk punt aan vooraf, namelijk het terugvinden van de onbevangen blik; bestuurders, volksvertegenwoordigers en ambtenaren die weer een beetje frank en vrij durven kijken naar de samenleving en wat daar gebeurt. Zodat normale dingen weer worden erkend gewaardeerd: werk doen voor je sportclub of VvE, de geleegde container van de bureaus even ophalen, een voorlichtingsavond op de school van je kinderen bijwonen, belasting betalen, naar je werk gaan, etc. Zonder onbevangenheid kom je niet bij mensen uit; dan blijft het bij spreken over mensen als abstracte objecten en geschematiseerde werkelijkheden. “De omgeving van de mens, is de medemens”, zo luidt een citaat van Jules Deelder op een gevel in Rotterdam. Zo is het ook voor de lokale overheid en haar werkomgeving: de werkomgeving van de lokale overheid bestaat uit mensen van vlees en bloed die dingen willen doen met en voor hun omgeving.

dankwoord

Voor het schrijven van dit essay heb ik talloze mensen geïnterviewd: Mark van Twist, Jos van der Lans, Evelien Tonkens, Laurens Buijs, Hans Boutellier, Frans Soeterbroek, Stephan Steinmetz, Stephan Sanders, Ties de Ruijter, Thijs van Mierlo, Jozef Kessels, Arno Visser, Martijn Ubink, Heleen Verschuren, René Peeters, Maarten van Beek, Joke van der Zwaard, Maurice Specht, Inge Crul, Justus Uitermark, Guido Wallagh, Hans Mommaas, Martijn de Waal, Adri Duivesteijn en Klaas Mulder. Daarnaast bedank ik ook nog een aantal mensen die mij, zonder dat zij zich daarvan altijd bewust zijn, met hun publicaties en werk op weg hebben geholpen: Joke van der Zwaard, Maurice Specht, Paul Frissen, Peter Beijer, Rutger Breman, Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp. Ik bedank ook een aantal collega's voor hun tijd: Ans Tesselaar, Paul Wilhelmus, Gerhard Dekker, Gerda Blom, Frans Meijer, Jaap Meindersma, de gebiedsmanagers van Programmabureau Stad, Jorien Elias, Madelon Beek en Ivonne de Nood.

Al deze mensen, waarvan sommigen meerdere keren tijd voor mij hebben gemaakt of achteraf aanvullende opmerkingen aandroegen, wil ik bedanken. Door hun kennis, overdenkingen en voorbeelden, waarbij zelfkritiek en sarcasme niet werden geschuwd, hielpen zij mij om in korte tijd de uitersten en gelaagdheid in het debat in beeld te brengen. Met alles wat zij vertelden, hielpen zij mij op weg in het nadenken over het verhaal van dit essay. Ik bedank Arnold Reijndorp voor de begeleiding en alle uitgebreide gesprekken afgelopen jaar. Maaïke Visser bedank ik voor haar hulp bij de interviews.

verantwoording

Om tot dit essay te komen, heb ik (1) mensen geïnterviewd, (2) literatuurstudie verricht en (3) debatten en symposia bezocht. De geïnterviewde personen waren opiniemakers, onderzoekers, adviseurs en hoogleraren. Met behulp van de interviews heb ik in korte tijd de “hoeken” van het debat in beeld gebracht, tegenstellingen leren kennen en de gelaagdheid weten te doorgronden. Naast of ter voorbereiding op de gesprekken heb ik gelezen: oudere en recentere literatuur, beleidsadviezen, verkenningen van kennisinstellingen en adviesorganen, blogs, krantenartikelen, boeken. Tenslotte ben ik naar talloze bijeenkomsten gegaan waar het ging over participatie, burgerkracht en doe-democratie.

Waar ik in het essay letterlijk citeer uit een interview vermeld ik dat.

literatuur

Beijer, P., E. de Groot, J. Hoeflak & V. Platenkamp (2015). *Kijken naar het alledaagse vertelt meer dan grote discussies over burgerschap*. Op: <http://www.socialelvraagstukken.nl/site/2015/05/05/kijken-naar-het-alledaagse-vertelt-meer-dan-grote-discussies-over-burgerschap/>. Geraadpleegd op: 12 oktober 2015.

Beijer, P., E. de Groot, J. Hoeflak & V. Platenkamp (2016). *De waarde van het alledaagse. Van beleidsdrang naar bewonersperspectief in de stadswijk*. Haarlem: Trancity/Valiz.

Boomen, M. van (2004). Virtuele verbanden en netwerkeffecten. In: J.W. Duyvendak & M. Hurenkamp. *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.

Bottenburg, M. van (2004). Individueel en collectief gedrag in de sport. In: J.W. Duyvendak & M. Hurenkamp. *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.

Boutellier, H. (2011). *De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Boutellier, H., A. Huygen & E. van Marissing (2012). *Conditie voor zelforganisatie*. WMO Kenniscasus 18/Ministerie van VWS. Utrecht: Verweij Jonker Instituut.

Bregman, R. (2014). De participatiemythe. In: M. van Twist, N. Chin-A-Fat, J. Scherpenisse & M. van der Steen (2014). *'Ja, maar...'. Reflecties op de participatiesamenleving*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: *Organizations and Institutions*:

Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure (1988), p. S95-S120 Chicago: The University of Chicago Press.

Crul, I. (2015). *Verklaring afgelegd bij vertrek uit gemeenteraad Haarlem op 11 juni 2015*. Haarlem: Inge Crul.

Duivesteijn, A. (2013). *Stadsleven, nu van burgers: Een andere kijk op de ontwikkeling van onze steden*. Den Haag: website Adri Duivesteijn.

Duivesteijn, A. & R. van der Ploeg (2015). *De zorg om de publieke sector*. Den Haag: website Adri Duivesteijn.

Duyvendak, J.W. & M. Hurenkamp (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.

Duyvendak, J.W. & M. Hurenkamp (2005). *Links en de moraal. Het verlichten van gemeenschappen*. Socialisme en democratie, nr. 5.

Duyvendak, J.W. & M. Hurenkamp (2008). *De zware plicht van de lichte gemeenschap*. Crisis/Tijdschrift voor actuele filosofie.

Duyvendak, J.W. & E. Tonkens (2013). Wie wil zich nu laten douchen door de buurman. In: *NRC Handelsblad 11 mei 2013*.

Elchardus, M. (2004). Autonome volgzzaamheid. In: J.W. Duyvendak & M. Hurenkamp. *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.

Elchardus, M. & I. Glorieux (2012). Tusssen de oren en aangepraat. In: M. Elchardus & Ignace Glorieux. *Vóorspelbaar uniek. Dieper graven in de symbolische samenleving*. Tiel: Uitgeverij Lannoo Campus.

Engbersen, G. (2002). Sociaal kapitaal. In: L. Verplanke, R. Engbersen, J.W. Duyvendak, E. Tonkens & K. van Vliet. *Open deuren. Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid*. Utrecht: NIZW/Verweij-Jonker Instituut.

Franke, S., B. Lammers & A. Reijndorp (2015). *Nieuw perspectief op – Publieke ruimte Publieke zaak*. Haarlem: Trancity.

Frijhoff, W. (2010). Strategieën en tactieken: omgaan met de stad volgens Michel de Certeau. In A. Reijndorp & L. Reinders. *De alledaagse en de geplande stad*. Amsterdam/Haarlem: SUN-Trancity.

Frissen, P. (2003). *Het publieke domein is niet van de staat. Een pleidooi voor ontregeling*. Enneüs Heermalezing, oktober 2003.

Frissen, P. (2011). Het publieke domein is niet van de staat. In: L. Reimerink. *10 jaar Heermalezing. Interviews*. Huizen: De Alliantie.

Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78 (6), p. 1360-1380.

Halsema, F. (2014). *De participatiesamenleving maar dan anders*. Enneüs Heermalezing, oktober 2014.

Hajer, M. & A. Reijndorp (2001). *Op zoek naar nieuw publiek domein. Analyse en strategie*. Rotterdam: NAI Uitgevers.

Hilhorst, P. & J. van der Lans (2015). *Nabij is beter. Essays over de beloften van de 3 decentralisaties*. Den Haag: King/VNG.

Hoek, S. van der (2014). *Langs de Nullijn. De twee kanten van Nederland*. Utrecht: Arbeiderspers.

Kampen, T., I. Verhoeven & L. Verplanke (2013). *De affectieve burger. Hoe de overheid verleidt en ver-*

plicht tot zorgzaamheid. Amsterdam: Van Gennep. Lammers, B & K. Hanekroot (2014). *Hoe zelforganisatie voor kwetsbaren concreet wordt*. Op: <http://www.socialelvraagstukken.nl/site/2014/06/27/hoe-zelforganisatie-voor-kwetsbaren-concreet-wordt/>. Geraadpleegd op: 12 oktober 2015.

Lans, J. & N. de Boer (2014). *Decentraal. De stad als sociaal laboratorium*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.

Meer, T. van der (2012). Vrijwilligers kunnen het gat van een terugtrekkende overheid niet vullen. *Stukroodvlees*. Geraadpleegd via; www.stukroodvlees.nl/vrijwilligers-kunnen-het-gat-van-een-tegtertrekkende-overheid-niet-vullen/.

Oldenburg, R. (1989) *The great good place. Cafes, coffeeshops, bookstores, bars, hair salons and other hangouts at the heart of a community*. New York: Marlow & Company.

Overmaat, L., Franke S. & S. Reijndorp (2014). Plekken van betekenis. Publiek domein als strategie. In: *Publieke Ruimte – Publieke Zaak*. Haarlem: Publieke Ruimte Publieke Zaak & Trancity/Valiz.

Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.

Reijndorp, A. (2010). Ruimte voor plaats beelden en betekenissen. In A. Reijndorp & L. Reinders. *De alledaagse en de geplande stad*. Amsterdam/Haarlem: SUN/Trancity.

Reijndorp A. (2012). *De 'Rise of the Creative Class' en het einde van 'Organization Man'*. *De veerkracht van de stad*. Rotterdam: Stichting Rotterdam-Maaskant en Arnold Reijndorp.

Reijndorp, A. (2014). Binnenlandse zaken en publieke weken. In: M. van Twist, N. Chin-A-Fat,

J. Scherpenisse & M. van der Steen (2014). *'Ja, maar...'. Reflecties op de participatiesamenleving*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Reijndorp, A., B. Lammers & S. Franke (2015). *Nieuw perspectief op Publieke Ruimte - Publieke zaak*. Haarlem: Trancity.

RMO (2011). *Burgerkracht. De toekomst van het sociaal werk in Nederland*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke ontwikkeling.

Rutte, M. (2013). *Sterke mensen, sterk land. Over het bezielend verband in de samenleving*. Dreeslezing, 14 oktober 2013.

SCP en WRR (2014). *Gescheiden werelden?. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Soeterbroek, F. (2015). Stadsmakers als happy infiltrators in de systeemwereld. In: S. Franke, J. Niemans & F. Soeterbroek. *Het nieuwe stadmaken. Van gedreven pionieren naar gelijk speelveld*. Haarlem: Trancity/Valiz

Specht, M. (2012). *De Pragmatiek van Burgerparticipatie. Hoe burgers omgaan met complexe vraagstukken omtrent veiligheid, leefbaarheid en stedelijke ontwikkeling in drie Europese steden*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam en Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving.

Specht, M. & J. van der Zwaard (2013). *Betrokken bewoners. Betrouwbare overheid. Conditie en competenties voor burgerkracht in de buurt*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare wijken.

Specht, M. & J. van der Zwaard (2015). *De uitvinding van de leeszaal. Collectieve tactieken en culturele uitwisselingen*. Haarlem: Trancity/Valiz.

Steen, M. van der, M. van Twist & R. Peeters (2010). *De Boom en het Rizoom*. Overheidssturing in een Netwerksamenleving. Den Haag: Ministerie van VROM.

Steen, M. van der, M. van Twist, N. Chin-A-Fat & T. Kwakkelstein (2013). *Pop-up Publieke waarde. Overheidssturing in de context van maatschappelijke zelforganisatie*. Den Haag: NSOB.

Tonkens, E., M. Van Bochove & L. Verplanke (2008). *Kunnen we dat (niet) aan vrijwilligers overlaten? Nieuwe verhoudingen tussen vrijwilligers en professionals in zorg en welzijn*. Den Haag/Amsterdam: Platform 31 en Universiteit van Amsterdam.

Tonkens, E. (2009). *Tussen overschatten en overvragen.. Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk*. Amsterdam/Haarlem: Uitgeverij SUN Trancity.

Tonkens, E., M. van Bochove & L. Verplanke (2014). *Vrijwilligers gezocht! Nieuwe verhoudingen tussen vrijwilligers en professionals in zorg en welzijn*. In: *Kunnen we dat (niet) aan vrijwilligers overlaten? Nieuwe verhoudingen tussen vrijwilligers en professionals in zorg en welzijn*. Den Haag / Amsterdam: Platform 31 / Universiteit van Amsterdam

Tonkens, E. & M. de Wilde (2013). *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*. Amsterdam: Van Gennep.

Tops, P. (2001). *Ruimte voor de quarterback*. Vitale Stad, 4-7

Twist, M. van & M. van der Steen (2008). *Op weg naar de doe het zelf democratie. Van burgerparticipatie naar overheidsparticipatie?* Een essay in opdracht van de Commissie Lemstra (Commissie Innovatie Openbaar Bestuur).

Twist, M. van, M. van der Steen & P. Karré (2009). Als burgers het heft in eigen handen nemen: van representatieve naar doe-het-zelf democratie. *Res Publica*, 2009-4, p. 521-535.

Twist, M. van, N. Chin-A-Fat, J. Scherpenisse & M. van der Steen (2014). *'Ja, maar...'. Reflecties op de participatiesamenleving*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

The Mobile City (2014). *Klik. Like! Share*. In: *Publieke Ruimte - Publieke Zaak*. Haarlem: Trancity.

Uitermark, J. (2014). *Verlangen naar Wikitopia* (oratie). Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Verhoeven, I. (2009). *Burgers tegen beleid. Een analyse van dynamiek in politieke betrokkenheid*. Amsterdam: Aksant.

VNG (2013). *Van eerste overheid naar eerst de burger. Over maatschappelijke initiatieven die de lokale overheid uitdagen*. Den Haag: Vereniging voor Nederlandse Gemeenten.

Vries, G. de (2005). *Politiek, expertise en individuele verantwoordelijkheid in een risicosamenleving*. In: H. Boutellier, M. Drenth Von Februar, R. Gude, M. Hajer & G. de Vries. *Leven in de risicosamenleving*. Amsterdam: University Press/Salomé.

VROM (2007). *Actieplan Krachtwijken. Van Aandachtswijk naar Krachtwijk*. Den Haag.

Waal, M. de (2015). *There's an app for that! De platformsamenleving en de sociale organisatie van de stad*. In: *Staat van de stad 2015/2016*. Almere: Gemeente Almere/Almere 2.0.

Winsemius, P. (2011). *Investeren in maatschappelijke vernieuwing*. In: L. Reimerink. *10 jaar Heermalezing. Interviews*. Huizen: De Alliantie.

WRR (2010). *Het gezicht van de publieke zaak. Openbaar bestuur onder ogen*. Den Haag / Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid / Amsterdam University Press.

Zwaard, J. van der. (2004). *Zoek de verbanden! Sociaal kapitaal als basis voor sociaal beleid. In: Aannemen of waarnemen? Een dynamische kijk op sociaal kapitaal*. Tilburg: PON Instituut voor advies, onderzoek en ontwikkeling in Noord Brabant.

Deze publicatie verschijnt in het kader van het onderzoeksproject Publieke Ruimte - Publieke Zaak van Trancity. De digitale editie is gratis te downloaden via de site van Trancity: www.trancity.nl/publieke-dienaar

Over de auteurs

Thijs van der Steeg is strategisch adviseur bij Programmabureau Stad van de gemeente Almere. Het programmabureau richt zich op het in beeld brengen en agenderen van de sociale en fysieke uitdagingen in Almere. Uitgangspunten in het werk van het programmabureau zijn: vraagstukgericht werken, werken in lokale coalities, kleinschaligheid en preventie. Thijs van der Steeg is mede auteur van het boek Bloemkoolwijken.

Arnold Reijndorp is zelfstandig onderzoeker op het snijvlak van sociale en ruimtelijke ontwikkelingen. Van januari 2006 tot december 2016 was hij bijzonder hoogleraar sociaaleconomische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden (Han Lammers leerstoel) aan de Universiteit van Amsterdam. Arnold Reijndorp is (mede)auteur van vele boeken waaronder Adolescent Almere, Op zoek naar nieuw publiek domein en De alledaagse en de geplande stad. In 2012 is aan hem de Rotterdam-Maaskantprijs toegekend.

Vormgeving:

Tonny Sampiemon, TS design

© Thijs van der Steeg
Augustus 2016

Werkruimten tactieken publieken

En pleidooi voor de terugkeer van de publieke dienst

